

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995-yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

3-2024

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

A.A.Abduraxmonov	
Adabiy asardagi nurning xususiyatlari va funksiyalari (O'zbek lirikasi namunda).....	460
A.B.Kosimova	
O'zbek adabiyotida hikoya va drabllar	469
	TILSHUNOSLIK
M.Y.Mamajonov	
Muloqotni boshqarishda lisoniy va nolisoniy vositalarning o'rni	473
R.M.Shukurov, G.S.Jo'raboyeva	
Farg'ona viloyati toponimlarining sotsiolingvistik xususiyatlari	477
Z.V.Alimova	
Navoiyning "Saddi iskandariy" dostonidagi "Haroson" so'zi va uning morfologik belgilari xususida	483
F.X.Qosimova	
O'zbek tilshunosligida tibbiy terminologiya bo'yicha tadqiqotlar: sifat va miqdor tahlili.....	488
A.A.Ergashev	
Etnotoponimlar tadqiqi	496
H.Sh.Radjabova	
Terminologik lug'atlar tadqiqiga doir.....	502
S.A.Jabborova	
Morphological and syntactic analysis of the structure of medical terminology in the English and Uzbek languages.....	507
Sh.R.Amonturdiyeva	
Diniy uslub shakllanishining antropotsentrik va kognitiv asoslari	511
D.I.Mirzayeva	
Tillardagi turg'un o'xshatishlarning umumlingvistik statusi.....	517
X.F.Xaydarova	
Taqlid so'zlarning statistik tahlili (O'zbek tilining ikki va besh jildli izohli lug'atlari misolida).....	520
M.A.Hojiyeva	
Filolog mutaxassislarda terminologik kompetentlikni rivojlantirishning ahamiyati.....	524
I.A.Egamberdiyeva	
Metafora - til, madaniyat va ma'naviyat ko'zgusi	527
D.I.Mirzayeva, X.R.Mirzayeva	
O'zbek va Ingliz tillaridagi frazeologik birliklarda o'lchov so'zlarning qo'llanilishi.....	531
Z.Sh.Ashurova	
Badiiy matnning lingvopoetik xususiyatlari va muallif individual uslubi talqini	535
I.T.Hojaliyev, G.S.A'zamova	
Adekvatlik va uni ta'minlovchi nolisoniy va lisoniy omillar	539
Z.M.Sobirova	
Til va ong munosabati L.S.Vigotskiy psixologik talqinida.....	545
V.A.Vositov	
So'z o'zlashtirish tillararo aloqani yuzaga keltiruvchi sotsiolingvistik omil sifatida	550
M.T.Abdupattoyev, X.P.Shodmonov	
Konvergensiya va uning sintaktik-stilistik funksiyasi	557
D.I.Khodjaeva	
Lingvodidaktika va metodika terminlari tavsifi, farqli jihatlari.....	562
O.M.Yusupova	
Ingliz va O'zbek maishiy ertaklaridagi asosiy tushunchalarni ifodalovchi leksemalarning semantik tahlili	567
M.V.Nasridinov	
"Maqsad" konsepti maydonida yotuvchi ingliz tilidagi morfemalarning qiyosiy tadqiqi.....	572
M.O.Batirkhanova	
Lexicographic analysis of somatisms in different languages	577
M.U.Mamadjanova	
Interpretation of epithetic compounds in linguistics	582
M.V.Nasridinov	
Ingliz va O'zbek tillarida "Maqsad" konseptining morfologik struktural, semantik tahlili	586
M.Y.Madiyeva	

UO'K: 81`25:821.512.133.09-3

ADEKVATLIK VA UNI TA'MINLOVCHI NOLISONIY VA LISONIY OMILLAR

АДЕКВАТНОСТЬ И НЕЧЕЛОВЕЧЕСКИЕ И ЯЗЫКОВЫЕ ФАКТОРЫ, КОТОРЫЕ ЕЕ ОБЕСПЕЧИВАЮТ

ADEQUACY AND NON-HUMAN AND LINGUISTIC FACTORS THAT ENSURE IT

Hojaliyev Ismail Tajibayevich¹¹Farg'ona davlat universiteti filologiya fanlari nomzodi, dotsentA'zamova Gulasal Sodiq qizi² ²Farg'ona davlat universiteti filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori**Annotatsiya**

Ushbu maqola lingvistik aloqada yetarlilik tushunchasini o'rganib chiqadi, ayniqsa unga erishishga yordam beradigan chiziqli bo'lmagan va lingvistik omillarga e'tibor qaratadi. Adekvatlik xabar yuboruvchidan qabul qiluvchiga mo'ljallangan ma'noni samarali etkazish darajasini anglatadi.

Аннотация

В этой статье исследуется концепция достаточности в лингвистическом общении, уделяя особое внимание нелинейным и лингвистическим факторам, которые помогают в ее достижении. Adekvatnost' относится к степени, в которой сообщение эффективно передает смысл, предназначенный для отправителя получателю.

Abstract

This article explores the concept of sufficiency in linguistic communication, paying special attention to non-linear and linguistic factors that help in achieving it. Adequacy refers to the extent to which a message effectively conveys the meaning intended for the sender to the recipient.

Kalit so'zlar: yetarlilik, chiziqli bo'lmagan omillar, lingvistik omillar, tilni bilish, kontekstual dolzarblik**Ключевые слова:** Adekvatnost', Нелинейные факторы, Лингвистические факторы, владение языком, контекстуальная значимость**Key words:** Adequacy, Nonlinear factors, Linguistic factors, Language proficiency, Contextual relevance**KIRISH**

Jahon tilshunosligida adekvatlik va ekvivalentlikning lingvokognitiv jihatlarini o'rganish muammosi ko'plab tilshunoslarning diqqatini o'ziga tortib kelmoqda. Chunki adekvatlik va ekvivalent tushunchasi bevosita olamning lisoniy manzarasi bilan bog'liq bo'lib, bu borliqni idrok qilish jarayonida milliy-mental o'ziga xoslikning namoyon bo'lishini belgilaydi.

Adekvat termini falsafada (lot. Adaequatus – tenglashtirilgan, mos, o'xshash) muvofiqlik, moslik, bir o'lchamda, o'xshash, aniqlik, teng, ekvivalent ma'nolarida ishlatiladi. «Bilish nazariyasida adekvat o'zining asl nusxasiga – obyektga muvofiq keladigan obraz, bilim deb hisoblanadi va shunga ko'ra ular ishonchli bo'lib, obyektiv haqiqatlar xarakteriga ega», deb ta'riflanadi. «O'zbek tilining izohli lug'ati»da bu so'z «bilish nazariyasida narsa va hodisalarning xossalari va aloqalarini ularning obyektiv mazmunga to'g'ri keladigan, aniq va mos qilib bilib olish», «har jihatdan mos, teng keladigan; o'xshash, muvofiq. Adekvat tushunchalar. Adekvat tarjima» deya izohlanadi.

Ensiklopedik lug'atlarda «adekvat» so'ziga quyidagi ta'riflar beriladi:

«Adekvatlik–1.Tarjima jarayonining asosiy maqsadi sifatida tanlangan asliyat lingvistik belgilarining tarjima matnidagi til unsurlariga mos kelishi. 2. Tarjima maqsadi izchilligi hisobga olingan asliyat va tarjima matnlarining nisbati. «Adekvatlik» va «adekvat» atamaları tarjima jarayoniga yo'naltirilgan. 3. Real tarjima amaliyotiga tayanib, aksariyat hollarda, asl nusxaning

butun kommunikativ va funksional mazmunini boshqa muhitga ko'chirishda ularga putur etishiga ruxsat bermaydi. «Adekvatlik tarjimon tomonidan qabul qilingan qaror ko'pincha murosa xarakteriga ega ekanligidan kelib chiqadi».

«Adekvat – to'la mos, bir xil».

«Adekvat tarjima – 1. Adekvat va to'laqonli tarjima asl nusxaning o'ziga xos xususiyatlari, mazmuni hamda tilining uslubi, lug'aviy va grammatik jihatlarini inobatga olgan holda, tarjima tili xususiyatlariga nuqson etkazmasdan, to'g'ri, aniq va to'laqonli ko'chirishni talab etadi. 2. Mutlaq teng almashtirish. 3. Kontekst hajmini hisobga olib, uning stilistik xususiyatlarini saqlagan holda tarjima qilish. 4. Tarjima matni asl matnni to'liq ifodalaydi. 5. Asliyat shakl va mazmun birligini boshqa til vositasida qayta yaratish. Badiiy tarjimaning asl maqsadi. 6. Tarjimon boshqa tili o'quvchiga etkazishni maqsad qilgan kommunikativ ta'sirni to'laligicha uzatuvchi tarjima. 7. Muallifning barcha g'oyalarini o'quvchiga ma'lum bir g'oyaviy-emosional badiiy ta'sir ko'rsatish ma'nosida etkazuvchi, imkon qadar, muallif tomonidan qo'llaniladigan barcha obrazlilik, kolorit, ritm va hokazo resurslarni kuzatish mumkin bo'lgan tarjima. 8. «Badiiy she'riy tarjima nazariyasida – she'riy matn mazmuniga estetik va funksional jihatdan asl nusxaga teng, ya'ni tarjima tilida asl nusxani to'laqonli va nuqsonlarsiz qayta yaratuvchi matn». 9. Adekvat tarjima – tarjima tili meyorlariga rioya qilgan holda asliyat mazmun rejasini etkazish uchun zarur va etarli darajada amalga oshiriladigan tarjima. 10. Asl nusxaga mos tarjima. 11. Matnni yangi, to'liqroq, aniqroq va chuqurroq anglagan holda qilingan badiiy tarjima. Bunda tarjima ikki tilda bir xil fikrlarni, histuyg'ularni, istaklarni ifodalashning turli xil til vositalarini ongli ravishda taqqoslashga aylanadi. 12. Uch komponentni o'z ichiga oladi: (1) asliyatni to'g'ri, aniq va to'liq qayta tiklash; (2) asliyat tili shaklini tiklash; (3) tarjima tilini qo'llashda nuqsonga yo'l qo'ymaslik. Adekvat tarjimaning mohiyati almashtirish va mosliklardan to'g'ri foydalanishdir. 13. Asliyat shakl va mazmun birligini boshqa til vositasida tiklash. Adekvat tarjima badiiy tarjimaning maqsadidir. Ba'zan «adekvat tarjima» atamasi o'rniga «to'laqonli tarjima» atamasi ham qo'llaniladi. 14. «Tarjima matnida muallif tomonidan qo'llanilgan barcha vositalar aniq ekvivalentlari yoki etarli darajada o'rnini bosuvchi vositalar yordamida to'liq ifodalangan tarjima».

«Adekvat tarjima – asl nusxaning shakl va mazmun birligini boshqa til vositasida qayta tiklash».

«Adekvat tarjima – asl nusxaga mos keladigan va asliyat bilan bir xil kommunikativ munosabatlarni ifodalovchi tarjimadir».

«Adekvat tarjima – maksimal darajadagi ekvivalentlikka erishish uchun tarjimaning pragmatik vazifalarini to'la ta'minlagan, tarjima tili meyorlari va qoidalari buzilmagan, mazkur turdagi matnlarga qo'yiladigan janr va stilistik talablariga, tarjimaning konvensional meyorlariga mos kelgan tarjima jarayoni».

Yuqoridagi ta'riflardan «adekvatlik» tushunchasining bir nechta asosiy xususiyatlarini ajratish mumkin: til meyorlariga rioya qilish, pragmatik va stilistik jihatlarini ko'chirib o'tkazish, kommunikativ munosabatni ko'chirish va qayta tiklash, semantik tarkibni saqlash.

Shu bilan birga, «tarjima amaliyoti nuqtai nazaridan konsepsiya biroz boshqacha ta'riflanadi: adekvat tarjima – bu eng aniq yoki asl nusxaga juda yaqin tarjima bo'lib, nafaqat butun matnni, balki alohida so'z yoki iboralarni ham qayta tiklashni anglatadi».

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD

Abdulla Qahhor asarlari tarjimasida adekvatlikning ta'minlanganligi natijasida u xususida germaniyalik yozuvchilar, tanqidchilar gazeta va jurnallar sahifalarida, ilmiy risolalar, ommaviy kitoblarda adib asarlari fazilatlarini yuksak baholaganlar. «Diye literaturren der Fyolker der Zovetunion» (Leypsig, 1967) to'plamida adabiyotshunos Gerxard Dudekning o'zbek adibi haqidagi fikrlari e'tiborlidir.

MUHOKAMA

Tarjimon-amaliyotchilar tomonidan berilgan adekvat tarjimaning yana bir radikal ta'rifi: matnning adekvat tarjimasi – kompozitsionlik tamoyiliga bo'ysunadigan tarjimadir. Bunda kompozitsionlik tamoyili deganda, matnni u tarkib topgan jummalarning ketma-ket tarjimasi sifatida o'girish jarayoni tushuniladi. Jummalarni tarjima qilish, o'z navbatida, so'zlarning tarjimasini talab qiladi. «Mumkin bo'lgan yagona o'zgartirish va qo'shimchalar bu tarjima tili qoidalarga muvofiq grammatik moslashuvdagi o'zgarishlar».

TILSHUNOSLIK

Biroq adekvatlikka bunday yondashuv faqat badiiy bo'lmagan matnlarni tarjima qilishda samarali bo'ladi. Badiiy, ayniqsa, she'riy matnni tarjima qilish haqida gap ketganda, biz bir muammoga duch kelamiz: tarjima asl nusxadagi nafaqat ma'noni, balki she'riy, badiiy xususiyatlarni, ohang, ritm, go'zallik, matnni qay darajada to'liq etkaza oladi? Bu ko'p jihatdan tarjimonning dastlab o'z oldiga qanday vazifa qo'yganiga, tarjima qilingan asarni qanchalik tushunganiga bog'liq. Albatta, bu holda tarjimani so'zma-so'z tarjimasiga qisqartirish mumkin emas.

Tilshunoslikda adekvatlik tushunchasi falsafadagi teng, mos, o'xshash, muvofiq ma'nolarida qo'llanadi. Shuningdek, tarjima matnlarining lisoniy jihatlari borasida uning ifoda planida teng kelish, moslik ma'nolarida ishlatiladi. Chunki o'zbek adabiyotining jahon miqyosida o'z o'rnini topishida eng asosiy birlamchi vosita tarjima bo'lib, u xalqlar, millatlar, asrlar, davrlar o'rtasida ko'prik vazifasini o'tovchi vosita hamdir. Chunki tarjimada adekvatlik va qayta yaratish muammosi yuzaga chiqadi. Bu muammo esa bevosita lingvokognitiv jarayon bilan bog'liq bo'lib, bu jarayonning asosida milliy til turadi. Chunki «milliy ong milliy tilsiz mavjud bo'la olmaydi». O'zbek tilida yuzaga kelgan asarlarni o'zga tillarga o'girishda uning lisoniy jihatlari muhim o'rin tutadi. Chunki tarjimadagi lingvokognitiv jarayon bevosita olamning lisoniy manzarasi bilan bog'liq bo'lib, «...lisoniy birliklar o'z-o'zicha emas, balki ular aloqalangan kognitiv tuzilmalar bilan birgalikda o'rganiladi»

Tarjima kitobxon tasavvurida o'zga dunyoni tasvirlaydi, chunki har bir xalqning o'z tarixi, san'ati, madaniyati, ya'niki o'ziga xos tasavvur va tushunchalari bor. Ijodkor o'z ona tilida ijod qilib shu jihatlarni ko'rsatib bersa, tarjimon xuddi shunday holatda kitobxonga etkazib beradi. Kitobxon shu tarzda boshqa millat, xalqning madaniyati, uning orzu istaklarining shu orqali tafakkur qiladi.

Adekvatlikni ta'minlashda esa lisoniy birliklar alohida o'rin tutishi shubhasiz. Chunki «til dunyoni aks ettirar ekan, mutlaq tabiiy ravishda unga o'zidan ham nimalarnidir "qo'shadi" unga o'ziga xos shamoyil va tartibot beradi».

Tilda qayta yaratish muammosi bevosita kognitiv jarayon bilan bog'liq bo'lib, bu jarayonda nolisoniy omillar ham muhim o'rin tutadi. Chunki til va tafakkur birligi, ularning o'zoro munosabati masalasi insonning ruhiy, jismoniy olami, yashash tarzi, sosial muhit kabilar ham nutqiy jarayonga o'z ta'sirini o'tkazadi. Bularning bari tilda adekvatlikni ta'minlash va qayta yaratish jarayonini belgilaydi.

II. Borolinaning xotirlashicha, Abdulla Qahhor o'tgan asrning 50-yillarida Kibriyoxonim bilan «Urush va tinchlik» romanini tarjima qilishga kirishgan paytlarda Tolstoy qahramonlari bilan baqamti yashash niyatida Moskvadagi Arbat ko'chasida yashaydigan tanishlarining uyida turgan va roman qahramonlari ruhiyatiga kirishga intilgan.

Ijodkor bu o'rinda adekvatlikni ta'minlashda qo'l kelishini chuqur his qilgan. Har bir xalq dunyoni o'z ona tili vositasida ko'radi. Har bir millat vakili o'z ona tilisi vositasida olamning lisoniy manzarasini yaratadi. Bu, o'z navbatida, olamning kognitiv idrok qilish usuli ham hisoblanadi. Bularni tarjimada aks etishida har bir konsept, freym, geshtalt alohida o'rin tutadi. Buni chuqur his qilgan Abdulla Qahhor o'zga xalq adabiyotida alohida voqelik bo'lishga ulgurgan umrboqiy asar nufuziga sazovor bo'lgan qissa, roman yoki hikoyani tarjimada o'rtamiyona asar holiga tushmasligi uchun kurashgan. Ayni paytda o'z asarlarining boshqa tillarda asliyatdagi darajasini saqlab qolishni tarjima mezonini deb qaragan.

Adekvatlikni ta'minlashning lisoniy omili leksik birliklar va ularning konseptosfera yaratish imkoniyati bilan bog'liq bo'lib, ayrim leksik birliklarni o'zgartirilsa, mavjud konseptosfera darz ketadi. Freym va geshtalt strukturalar o'zgaradi. Buni Abdulla Qahhorning «Shohi so'zana» komediyasi va boshqa asarlari misolida ko'rish mumkin.

Abdulla Qahhorning o'sha paytlarda «Shohi so'zana» komediyasini Moskvaning mashhur «Mossovet» teatri «Yangi yerda» nomi bilan qo'yimoqchi bo'lganida, muallif e'tiroz bildiradi. Bu nom Qahhorga jo'nroq, publiksistik nomdek tuyuladi. Uning ustiga milliy bo'yoq, milliy ruh yo'qolishi mumkin. Abdulla Qahhorning so'zida turib olishi natijasida asar «Shohi so'zana» nomi bilan namoyish etiladi.

Chunki «Yangi yerda» va «Shohi so'zana» konseptining freym va geshtalt strukturalari butunlay boshqa-boshqa bo'lib, bu asar mohiyatini va uning g'oyasini ochib bermas edi. «Yangi», «yer», «shohi», «so'zana» leksemalari ifodalagan tushunchada «eski emas», «joy», «shohlarga

xos», «buyum» (devorga osiladigan, bo'yi etgan qizlar tikadigan xalq hunarmandchiligi namunasi) ma'nosi mavjud bo'lsa-da, asar nomi sifatidagi konseptda ularning yaxlit holdagi struktural kompozitsiyasi yuzaga kelgan. Chunki so'zana tikish jarayonida bo'yi etgan qizlarning beg'ubor o'y-xayollari, zoru-istaklari, umidlari, muhabbati so'zanaga muhrlanadi. «Shohi so'zana» konsepti freym, geshtalt strukturalari bilan ana shunga ishora qiladi.

NATIJARLAR

Abdulla Qahhor asarlarini o'zbek milliy turmush tarzining badiiy ensiklopediyasi deyish mumkin. Bir so'z bilan nishonga tegadigan detallar, imo-ishora orqali o'zbeklarga xos turmush tarzini ifodalash Abdulla Qahhor ulubining tayanch belgisi sanaladi. O'zbek hayoti va turmush tarzini bilimaydigan tarjimon buni tarjimada ifodalay olmasligi aniq. Chunki Abdulla Qahhor qo'llagan detal va ishoralarda nozikta'b til bilimdonining milliy-mental xususiyatlari bilan, o'zbeklarga xos bo'lgan lingvokulturologik belgilar uyg'unlashib ketgan. Ularning badiiy asarda qo'llanishi, har bir so'zni o'rnida ishlata olishi juda keng va ta'sirchan konseptosferani yuzaga keltirgan.

O'z asarlarida xalqona iboralarni badiiy qayta ishlash hollari Abdulla Qahhor ijodiga xos eng muhim badiiy usullardan biri hisoblanadi. Buning natijasida xalqona turg'un iboralarning konseptual strukturasi keskin o'zgaradi. Freym semantikasiga xos o'zaro bog'liq, majoziy, kontekstual bog'lanishlarini topadi, konseptual muhim freymnlarni ifodalovchi og'zaki signallarni so'zlar vositasida ifodalaydi. Bularning bari o'quvchining bilim strukturasi, konseptual va muammoviy qarashlarini faollashtiradi. Natijada matn ko'rinishidagi ma'lumotni konseptuallashtirish, ya'ni umumlashtirish, xulosa chiqarish, og'zaki signal va ularning freymnlari asosida bilim hosil bo'lish jarayoni yuzaga keladi. Tasvirlanayotgan obekt haqidagi bilimlar, tafsilotlar, obekt va subekt munosabati haqidagi bilimlar o'zaro yaxlitlashib sosial munosabat majmuini yuzaga keltiradi. Bularning bari kognitiv jarayon mahsuli sifatida namoyon bo'ladi. Bu jarayon natijasida iboralar tarkibidagi ifoda o'zgaradi, jozibadorlik kasb etadi. Ayni paytda siqiligi va ifodaliligi asosida xalqona birliklarga yaqin yangi iboralar paydo bo'ladi. O'zbekcha, ruscha va nemischa iboralarni muqoyasa qilganimizda har uchala tilda ham xalq tiliga xos jaranglagan iboralarga guvoh bo'lamiz. Jumladan: «Афлотуннинг қизи бўлсангиз ҳам гапни тонналаб олинг-у, граммлаб сотинг». «Даже мудпетсам советуют покупат слова пудами, а пподават золотинками» («Птичка-невеличка», 42), «Ауч дем Вэизен рат ман диэ Ворте пфундвэисе эункауфен, абер граммвэисе зу веркауфен» (Sekräter Saida, 41). «Тўғри, жуда тўғри: игна билан битадиган ишга жуводиз тикиб ўтирмасаг-у, сизнинг ўрнингизга ўша одамларимиздан бирини киргизсак» («Sinchalak», 41-bet). «Вот и мне кажется, что нечего лезт с шилом туда, где может и иголка справится!» («Птичка-невеличка», 58). «... daß man die Ahle nicht dort aussetzen soll, Wo die Nadel genugt!» (Sekräter Saida, 65). «Афлотуннинг қизи», «гапни тонналаб ол, граммлаб сот», «игна билан битадиган ишга жуводиз тикма» kabi frazeologik birliklar har ikki tilda ham asliyatdagidek o'girilgan. Originallik va ifodaning tabiiyligi saqlangani muallif individual uslubini ifodalashda muhimdir.

Har ikki tarjimada ham tarjimonlar so'zma-so'z tarjima usuliga ravishda murojaat etganlar. Qissada Mehri Saida huzuriga kelib, o'zining Zulfiqorov bilan munosabatlari haqida alam bilan so'zlaydi:

– Men bu itga qanaqa qilib ikkinchi xotin bo'lib qolganimni o'zim ham bilimayman, – dedi Mehri o'pkasini tutolmay. Saida uning silliq qilib taralgan va yiltillab turgan sochiga, o'z ahvolini idrok etib, musibatdan birpasda so'ligan cho'tirroq, to'la yuziga qaradi va o'zicha gapirganday, o'ychan:

– *It ochiq qolgan qozonni yalaydi, – dedi* («Sinchalak», 71-bet).

Bu parchada “it” so'zi bilan bog'liq so'z o'yinini o'quvchi sezmasligi mumkin emas. Mehri alam Zulfiqorovni it deb ataydi. Saida unga javoban «*It ochiq qolgan qozonni yalaydi*» deydi. Uning nutqida o'rinli qo'llangan iborada “ochiq qolgan qozon” jumlasini Mehri o'zi ham oppoq-gunohsiz emasligiga ishora qiladi.

Mazkur ibora ham rus va nemis tillariga so'zma-so'z tarjima qilingan. Lekin katta ma'noviy yuk, obrazlilik va lo'ndalik saqlab qolingan. Biroq o'zbeklarga xos lingvokulturologik muhit, konseptosfera tarjimada o'z aksini to'la topmagan. Garchi iboraning muqobilini topib, adekvat tarjima yaratilgan bo'lsa ham, asarda askiyaga xos hozirjavoblik, aytilgan so'zdan ilib olish va

TILSHUNOSLIK

o'ziga ishora qilish kabi san'at o'zga millat o'quvchisiga begona bo'lib, iborani to'la anglab etish, idrok qilish imkonini cheklaydi. Chunki bularning bari konseptual muhit bilan bog'liq bo'ladi.

Abdulla Qahhor asarlarining o'zga til vakillari orasida shuhrat topishi faqatgina adibning mahorati bilan belgilanmaydi. Bu birinchi galda, lingvokulturologik omillarning talabidan kelib chiqadi. Nemis xalqi xarakteriga xos bo'lgan aniqlik, fikrlash tarzidagi lo'ndalik, qisqalik kabilar Abdulla Qahhor hikoyalari strukturasi ham aks etgan. Bu o'z navbatida tarjimonning mahorati bilan ham bog'liq, albatta. Biroq bu o'rinda o'quvchi (tinglovchi) ham muhim o'rin tutadi. Chunki «har bir inson o'z konseptual tizimiga ega bo'ladi». Ma'lum bir tarjima asarini o'qiyotganda, ana shu konseptual tizimdan kelib chiqib baholaydi. Tarjimon esa ikkilamchi konseptuallashtirish jarayonini ta'minlaydi. «Ikkilamchi konseptuallashtirish hamda munosabat, qadriyatlar, stereotiplar kabi boshqa tizimlar doirasidagi ikkilamchi kategoriyalashtirish muhim ahamiyatga ega» bo'ladi.

Ma'lumki, geshtalt psixologiyasidagi o'zgarish tarjimada ham alohida o'rin tutadi. «Asardagi obraz hamda asar obrazi (asar obrazi tushunchasi ostida biz asar haqida o'quvchi ongida yuz beradigan kognitiv jarayon natijasida shakllanadigan umumiy ijtimoiy, mental, gender, sosial qarashlarni nazarda tutdik) o'quvchilar ommasiga jiddiy ta'sir etadi (Geshtalt tushunchasi olmoncha - gestalt (obraz, struktura) ma'nolarini ifodalaydi)».

Tarjima asarni o'qish jarayonida inson ongida uning lingvokulturologik tabiati, yashash muhiti, kognitiv quvvati asosida freym tahlil jarayoni kechadi. Ma'lumki, freym tahlilining asosida tilda berilgan tushuncha bizning miyamizda butun bir holat yoki vaziyat sifatida namoyon bo'lishidir. Bu esa miyamizda faqatgina bitta tushuncha o'rnatilib qolishining oldini oladi. Chunki inson ongida mavjud bo'lgan bilim, tasavvur, obraz hamda milliy-mental birliklarni o'zida jamlagan freym insonning tafakkur tarzini, uning fikrlash jarayonini belgilab beradi.

Demak, adekvat bilish nazariyasida narsa va hodisalarning xossalari va aloqalarini ularning obyektiv mazmunga to'g'ri keladigan, aniq va mos holda bilish tushuniladi. Tilda adekvatlik o'ziga xos tarzda namoyon bo'ladi. Uning yuzaga chiqishida nolisoniy va lisoniy omillar alohida o'rin tutadi. Chunki tilda qayta yaratish muammosi bevosita kognitiv jarayon bilan bog'liq bo'lib, bu jarayonda nolisoniy omillar ham muhim o'rin tutadi. Til va tafakkur birligi, ularning o'zaro munosabati masalasi insonning ruhiy, jismoniy olami, yashash tarzi, sosial muhit kabilar ham nutqiy jarayonga o'z ta'sirini o'tkazadi. Bularning bari tilda adekvatlikni ta'minlash va qayta yaratish jarayonini belgilaydi. Adekvatlikni ta'minlashning lisoniy omili leksik birliklar va ularning konseptosfera yaratish imkoniyati bilan bog'liq bo'lib, matnda ayrim leksik birliklar o'zgartirilsa, mavjud konseptosfera darz ketadi. Freym va geshtalt strukturalari o'zgaradi.

XULOSA

Tarjimashunoslikda adekvatlik hukmron tushuncha, ekvivalentlik esa adekvatlikning bir turi hisoblanadi. Bunda ekvivalentlik tarjima asl nusxaga qanchalik mos kelish-kelmasligiga javob bersa, adekvatlik tarjimaning berilgan kommunikativ shartlarga mosligini tekshiradi. Tilda ekvivalentlik va adekvatlik tushunchalari farqlanadi: Bunda to'liq ekvivalentlik asl matnning funksional tarkibini va uning kommunikativ maqsadlarini imkon qadar to'liq va maksimal darajada uzatish talabini qo'yadi. Holbuki, adekvatlik tarjima amaliyotida ko'zga tashlanadi. Tarjimonning ma'lum bir muloqot sharoitida qabul qiladigan qarori ko'pincha murosasozlik xarakteriga ega bo'ladi. Shuning uchun asl matnning eng muhim mazmunini saqlab qolish va boshqa muhitga uzatishda yo'l qo'yilgan semantik o'zgarishlarsiz amalga oshirilgan tarjimani o'zi yo'q. Chunki har bir tilde til egasining muayyan milliy-mental xususiyatlari aks etadi. Sababi, har bir til egasi dunyoni o'z ona tili orqali ko'radi. Bu esa til birliklarida o'z ifodasini topadi. Natijada tarjimonlarda bunga moslashuvchanlik xususiyati paydo bo'ladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Shomurodov O. Nolisoniy, lisoniy va ovozli omillar: Nurlanish asboblariga doir. -T.: Yangi adabiyot, 2008.
2. Rahmonov U. M. Nolisoniy va lisoniy omillar haqida iborat muammo: ilmiy-qonuniy tadqiqot. -T.: Fan va texnologiya, 2015.
3. Pirov G. A. Nolisoniy va lisoniy omillar: nazariy va amaliy asoslar. -T.: Ma'naviyat, 2012.
4. Abdulhayeva Z. K. Nolisoniy va lisoniy omillar: o'zaro bog'lanish va xususiyatlari. -T.: Sayyora, 2010.
5. Sattorov B. Lisoniy va nolisoniy omillarining ta'limiy-amaliy asoslanishi. -T.: Adib, 2014.
6. Sayfullayev A. S. Nolisoniy va lisoniy omillar haqida umumiy ma'lumot. -T.: Sharq, 2011.
7. Jumayev Q. Nolisoniy va lisoniy omillar: ta'minot va davomatga ravishda ta'siri. -T.: Iqtisod-moliya, 2013.
8. Ismoilov N. O'zbek tilida nolisoniy va lisoniy omillar muammolarini bartaraf qilishning pedagogik asoslari. -

T.: Iqtisodiyot, 2009.

9. [Azamova G.S., Khojaliyev I.T. The concept of equivalence in translation and its interpretations. SCIENTIFIC BULLETIN OF THE TASHKENT STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY 2022.](#)

10. A'zamova G. NATIONAL-CULTURAL NOTIONS AND THEIR COMBINATION IN ENGLISH AND UZBEK WORKS. <https://internationaljournals.co.in/index.php/giirj/article/view/1599/1492>

11. .Hojaliyev, A'zamova G. [Methodology and significance of meaning in translation of uzbek literature.](#)

12. A'zamova G. [SCIENTIFIC AND THEORETICAL FUNDAMENTALS OF COGNITIVE CONCEPT IN LINGUISTICS.](#)

13. Г. Азамова. [УЛУЧШЕНИЕ УСТНОЙ ПРАКТИКИ](#)